

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Eläimet, kasvit ja kulttuurihistoria

Latva, Otto

2022

Latva, O & Lähdesmäki, H 2022, Eläimet, kasvit ja kulttuurihistoria. julkaisussa Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan. Kulttuurihistoria, Nro 17, Kulttuurihistorian seura.

<http://hdl.handle.net/10138/352589>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

KULTTUURIHISTORIAN
TUTKIMUS
Lähteistä menetelmiin
ja tulkintaan

Toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä,
Sakari Ollitervo & Marika Räsänen

CULTURAL HISTORY – KULTTUURIHISTORIA 17

Kustantaja Kulttuurihistorian seura, Turku
ISBN 978-952-68776-8-6 (pehmeäkantinen)
ISBN 978-952-68776-9-3 (PDF)
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistorian seura
c/o Kulttuurihistoria
20014 Turku
<http://kulttuurihistoria.net>

© kirjoittajat
Ulkoasu: Henri Terho ja Heli Rantala
Taitto: Heli Rantala

Kannen kuva: Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkisto) tutkijasali tarjosi historian-
tutkijoille ajanmukaiset puitteet vuonna 1901. Kuvaaja: Atelier Nyblin A.B. Lähde:
Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK19650527:2. CC BY 4.0.

Painopaikka: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa 2022

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

ELÄIMET, KASVIT JA KULTTUURIHISTORIA

Otto Latva ja Heta Lähdesmäki

Kulttuurihistoriassa on tutkittu pääasiassa ihmistä: ihmisten tekoja, kokemuksia ja ajattelutapoja. Menneisyys ei kuitenkaan koostu vain ihmisen teoista ja ajatuksista. Maapallolla elää lukemattomia muita olentoja, joiden olemassaolo ja toiminta ovat kietoutuneet yhteen ihmisten elämän kanssa. Jotta voimme ymmärtää menneisyyttä ja sitä kautta tätä päivää kokonaisvaltaisemmin, meidän on kiinnitettävä huomiota myös siihen, miten muu elonkirjo on rakentanut ihmisten ja muiden olentojen yhteistä menneisyyttä.¹

Tässä artikkelissa tarkastelemme, miten kulttuurihistoriassa voi tutkia kasveja ja eläimiä, ja mitä tällaisessa tutkimuksessa on otettava huomioon. Millaisia menetelmiä meillä on monilajisen historian tutkimukseen ja miten tällainen tutkimus on teoreettisesti perusteltavissa? Millaisia lähteitä eläin- ja kasvihistoriassa voi käyttää? Pohdimme artikkelissa myös, millaisia merkityksiä tällaisella tutkimuksella voi olla.

¹ Eläinten ja ihmisten historiallista suhdetta käsittelevän tutkimuksen menetelmistä ei ole kirjoitettu suomeksi juurikaan, poikkeuksena *Me ja muut eläimet* -kokoomateoksessa julkaistu yhteisartikkelimme. Latva & Lähdesmäki 2020. Englanniksi on kirjoitettu muutamia käsitteellisiä ja metodologisia kysymyksiä tarkastelevia teoksia. Ks. esim. Fudge 2002; Walker 2005; Montgomery & Kalof 2010; Brantz (toim.) 2010; Nance (toim.) 2015; Räsänen & Syrjämaa (toim.) 2017.

Historioitsijat ovat kiinnittäneet huomiota ihmisten, eläinten ja kasvien suhteisiin jo kauan. Esimerkiksi taloushistorialliset tutkimukset ovat käsitelleet eläimiä ja viljeltäviä kasveja pitkän aikaa, tosin lähinnä taloudellisina yksikköinä. Erityisesti maataloushistoriaa tai ihmisten arjen historiaa käsittelevät teokset ovat korostaneet kasvien ja eläinten konkreettista merkitystä ihmiselämälle. Tutkimusten ihmiskeskeisyyden vuoksi eläimillä tai kasveilla ei ole kuitenkaan ajateltu olevan omaa ääntä tai sellaista yksilöllisyyttä, jonka historioitsija olisi voinut tavoittaa lähteistä.²

Historiantutkimuksessa ihmistä ympäröivän luonnon aktiivinen rooli alettiin ottaa huomioon 1960-luvulta alkaen. Tämä liittyi etenkin ympäristöhistorian nousuun.³ Taustalla vaikuttivat myös 1960-luvulla tapahtuneet laajemmat muutokset historiantutkimuksessa. Erityisesti sosiaalishistorian parissa virinnyt kiinnostus nostaa esille ”äänettömien” ihmisryhmien, kuten työväestön, naisten ja vähemmistöjen, historiaa teki tietä muiden eläinten historiallisen roolin yksityiskohtaiselle tarkastelulle.⁴

Historioitsijoiden kiinnostus eläinten aktiiviseen rooliin historiassa alkoi voimistua vasta 1980-luvulla.⁵ Yksittäisten ”eläinhistorioitsijoiden” tekemä tutkimus on 1990-luvulta alkaen laajentunut kokonaiseksi ”eläinkäanteeksi”, mikä näkyy myös tänä päivänä tehtävässä kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa. Eläinten ja ihmisten välisiä suhteita käsittelevässä tutkimuksessa on kuitenkin toistaiseksi keskitytty lähinnä nisäkkäisiin ja kotieläimiin. Vasta hiljattain huomio on kohdistunut myös hyönteisiin ja nilviäisiin sekä laajemminkin selkärangattomiin.⁶

² Ks. esim. Brantz 2010, 3.

³ Ks. esim. Worster 1989; Isenberg 2014, 1–3.

⁴ Historioitsija E. P. Thompson kannusti tuolloin kollegojaan kirjoittamaan ”historiaa alhaalta käsin” (*history from below*). Montgomery & Kalof 2010, 35. Monet historioitsijat pitävät muunlaisia eläimiä eniten piilossa olevina näkymättömistä ryhmistä. Ks. esim. Hribal 2007, 101–102; Ritvo 2002, 404; Fudge 2002, 13; Swart 2010, 198; Montgomery & Kalof 2010, 35. Kasvit ovat kuitenkin eläimiäkin enemmän piilossa, kuten myöhemmin kirjoitamme tässä artikkelissa.

⁵ Ks. esim. Thomas 1984; Ritvo 1987.

⁶ Ks. Latva 2019. Suomen Akatemian rahoittama puuttiaisten ja ihmisten suhdetta tutkiva hanke *Humans and Ticks in the Anthropocene* on käynnissä vuosina 2020–2024, ks. <https://sites.utu.fi/huti>. Haettu 20.12.2021.

Kasveja historioitsijat eivät ole vielä tänäkään päivänä tutkineet samanlaisella innostuksella. Ihmistieteissä on kuitenkin parhaillaan käynnissä ”kasvikäänne”, ja esimerkiksi taidehistorian, kirjallisuuden-tutkimuksen sekä kulttuurimaantieteen parissa on jo tutkittu kasveja uusilla tavoilla.⁷ Silti nämä unohtetaan edelleen liian helposti ja jätetään taustalle ”kasvisokeuden” takia: vaikka kasvit muodostavat merkittävimmän osan näkyvästä biomassasta, emme huomaa kasveja itsessään, vaan pidämme niitä eläimellisen elämän taustana. Eläimet ja kasvit huomioonottavan tutkimuksen kasvu ja vakiintuminen ovatkin tuoneet historioitsijan käyttöön uusia näkökulmia ja lähestymistapoja menneisyyteen.

Näkökulmia ja teorioita

Kaikkein pisimmät juuret kulttuurihistorian tutkimuksessa on ihmisten eläimistä ja kasveista luomien representaatioiden, mielikuvien ja symbolisten merkitysten tarkastelulla. Tämä on ymmärrettävää, sillä humanistinen tutkimus alkoi keskittyä nimenomaan inhimillisen todellisuuden tutkimukseen jo uuden ajan alussa. Historian alalla merkitysten tutkimus korostui 1900-luvulla ja erityisesti vuosituhannen vaihdetta lähestyttäessä tulkintojen subjektiivisuutta korostavan jälkistrukturalismin myötävaikutuksesta.

Eläinten ja kasvien kulttuurihistoriallisia merkityksiä on tärkeä pohtia. Ihmisten eläimiin ja kasveihin liittämät merkitykset auttavat ymmärtämään, miten olemme niihin suhtautuneet ja niitä kohdelleet, ja millaisia syitä meillä on ollut. Tällainen tutkimus valottaa myös

⁷ Kirjallisuudentutkimuksessa 1990-luvulla yleistynyt ekokritiikki on johdattanut tutkimaan myös kasveja ja niiden toimijuutta. Ks. esim. Lahtinen & Lehtimäki (toim.) 2008; Laist 2013. Taidehistorioitsijoiden tekemästä kriittisestä kasvitutkimuksesta, ks. esim. Aloï 2018. Ks. myös Literary & Cultural Plant Studies Networkin ylläpitämä lista kulttuurisen kasvitutkimuksen alan julkaisuista: <https://plants.arizona.edu/bibliography/>. Haettu 20.12.2021.

laajemmin ihmisten maailmankuvaa.⁸ Esimerkiksi se, että joku pitää mustekaloja vastenmielisenä, ei liity välttämättä eläimeen itseensä, vaan siihen, millaisia merkityksiä ympäröivä kulttuuri mustekaloihin liittää. Muun muassa Tyynen valtameren kulttuureissa mustekaloihin suhtautaan paljon positiivisemmin kuin länsimaissa.⁹

Toimijuuden tutkiminen on nykyään eläinhistorioitsijoiden parissa valtavirtaa.¹⁰ Eläinten ja kasvien toiminta ja teot ovat olleet implisiittisesti läsnä historiantutkimuksissa kuitenkin jo pitkään. Esimerkiksi vanhoissa teoksissa saatetaan kuvailla läpipääsemättömäksi kasvaneita metsiä tai auroja vetäneitä työeläimiä. Tutkimusten keskiöön toimijuus ei ole kuitenkaan päässyt kuin vasta viimeisimpien vuosikymmenten aikana.¹¹ Suomessa eläinten toimijuuden huomioon ottavaa monilajista historiantutkimusta on tehty oikeastaan vasta 2000-luvulla.¹² Kasvien toimijuutta ei historiantutkimuksessa sen sijaan ole tutkittu vieläkään juuri lainkaan.

Toimijuudelle on monia erilaisia määritelmiä. Historiantutkimuksessa sillä on usein tarkoitettu yksilön aktiivista ja tietoista toimintaa sekä kykyä vaikuttaa itsensä lisäksi muiden elämään ja koko maailmaan.¹³ Toimijuus on määrittynyt kyvyksi tai ominaisuudeksi, joka edellyttää älykkyyttä tai tietoisuutta. Ne taas on käsitetty tieteen piirissä perinteisesti inhimillisinä ominaisuuksina viimeistään uuden ajan alusta alkaen. Näin eläinten tai kasvien ei ole ajateltu voivan olla toimijoita.¹⁴ Etologian eli eläinten käyttäytymistieteen ja kognitiotieteen nykyiset tutkimustulokset vihjaavat kuitenkin monien eläinlajien

⁸ Eläimiin suhtautumisen ja niiden merkitysten tutkimisesta kulttuurihistoriassa ks. esim. Kero 1995. Kasvien fyysisten ja symbolisten merkitysten tarkastelusta historiantutkimuksessa ks. esim. Thomas 1984; Salmi 2002; Niemi 2005; Latvakangas & Laaksonen (toim.) 2007.

⁹ Latva 2019, 19; 2020a.

¹⁰ Ks. esim. Nance (toim.) 2015; Räsänen & Syrjämaa (toim.) 2017.

¹¹ Ks. esim. Brantz (toim.) 2010; Nance (toim.) 2015.

¹² Ks. esim. Lähdesmäki 2014; Räsänen & Syrjämaa (toim.) 2017; Latva 2019; 2020a; 2020b; Lähdesmäki 2020; Latva & Lähdesmäki 2020.

¹³ *Human agency* -termin rinnalla puhutaan usein *historical agency* -termistä. Historiantutkimuksen toimijakäsityksistä ks. esim. Korhonen 2005; Brantz 2010, 2–3.

¹⁴ Jones & Cloke 2002, 50, 59, 70–71; McFarland & Hediger 2009, 2, 4; Pearson & Weismantel 2010, 18.

tietoisuudesta ja älykkyydestä.¹⁵ Useat eläinlajit voidaankin määritellä tietoisiksi toimijoiksi. Myös kasvien älykkyydestä on toteutettu viime aikoina tutkimuksia, ja jotkut tutkijat määrittelevät kasvit tietoisiksi toimijoiksi.¹⁶

Toimijuuden voi ymmärtää ja määrittää myös esimerkiksi uusmaterialististen ajattelijoiden inspiroimana siten, ettei tietoisuudesta tule kynnyskysymystä. Uusmaterialistisissa toimijuusteorioissa toimijuus määrittyy suhteissa toimimiseksi ja vastavuoroiseksi kanssakäymiseksi.¹⁷ Haastetta luo se, etteivät kaikki tutkijat erikseen kerro, miten he ymmärtävät toimijuuden. Moni kirjoittaa esimerkiksi eläimen toimijuudesta (englanniksi *animal agency*) ilman, että sitoo termin osaksi mitään tiettyä teoriaa. Miten tahansa toimijuuden määritteleekään, se on tärkeää tehdä itselleen ja lukijalleen selväksi.

Katsomme kulttuurihistoriallista tutkimusta tekeväälle tutkijalle olevan erityisen hedelmällistä yhdistää eri näkökulmia ja lähestymistapoja. Kulttuuriset merkitykset ovat usein yhteydessä eläinten ja kasvien toimijuuteen ja niiden kohteluun. Petoeläimen, kuten suden, ulkomuoto ja toiminta vaikuttavat siihen, miten ihmiset ymmärtävät suden ja suhtautuvat siihen. Koivupuihin suhtautumiseen taas vaikuttaa niiden merkitys juhannusjuhlien symbolina, mutta myös niiden levittäjä siitepöly, ja sen joissakin ihmisissä aikaansaama allergia. Symbolit, tulkinnat ja representaatiot syntyvät eletyistä kokemuksista, ja ne myös vaikuttavat todellisten kasvien ja eläinten elämään; rikkaruohoiksi määritellyt kasvit saavat erilaista kohtelua kuin ne, jotka määritellään hyötykasveiksi.

Edellä mainitusta materiaalis-diskursiivisesta lähestymistavasta on kirjoittanut esimerkiksi filosofi ja fyysikko Karen Barad. Hänen mukaansa diskursiiviset käytänteet ja materiaallinen maailma ovat erotamattomia: materia ottaa osaa merkityksien syntyymiseen ja merkityk-

¹⁵ Ks. esim. Schuster et al. 2006; Loukola et al. 2017.

¹⁶ Ks. Brenner et al. 2006; Trewavas 2017; Mancuso 2020.

¹⁷ Esimerkiksi filosofi ja antropologi Bruno Latourin kollegoonein kehittelemä toimijaverkkoteoria, filosofien Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin ajatukset rihmastoista ja sommitelmista sekä fyysikko ja filosofi Karen Baradin teoria materiaalin toimijuudesta eivät määritä toimijuutta ominaisuutena. Ks. Latour 2005; Deleuze & Guattari 2005; Barad 2007.

set taas vaikuttavat materiaan.¹⁸ Tämän artikkelin kirjoittajat esittivät väitöskirjoissaan ihmisen ja suden sekä ihmisen ja jättiläiskalmarin suhteiden materiaalis-diskursiivisen tarkastelun olevan tärkeää, koska elämme maailmassa, jossa kieli ja materia ovat yhteenkietoutuneita. Tällöin tutkija voi huomata esimerkiksi sen, että erilaiset mielikuvat vaikuttivat todellisiin susiin esimerkiksi kannustamalla ihmisiä susien tappamiseen. Samalla voi nähdä, että myös sudet ottivat osaa mielikuvien syntymiseen: esimerkiksi kotieläimiä tappanut susi vahvisti vahinkoeläin-käsitystä. Jos kielen tai materia jättäisi pois tutkimuksesta, tekisi se lopputuloksista vajavaisia. Tämä johtuu siitä, että merkitykset vaikuttavat materiaan ja toisin päin.¹⁹

Edellä mainittu tutkimuksellinen lähestymistapa liittyy olennaisesti posthumanistiseen ajatteluun, jossa humanistisen filosofian korostama ihminen on palautettu muun luonnon keskuuteen. Historiantutkimuksessa tällaiselle lähestymistavalle on alkanut hahmottua nimityksiä, kuten monilajinen historia (englanniksi *more-than-human history* ja *multispecies history*).²⁰ Ei-ihmiskeskeinen lähestymistapa vaikuttaa siihen, että nykyään historioitsijat pohtivat ihmisten lisäksi muihin (lähinnä eläin-)lajeihin kuuluvien yksilöiden tunteita ja kokemuksia haastaen lisää sitä, mitä kaikkea historiassa voidaan tutkia.²¹ Historiantutkijalle teorioita ja näkökulmia tärkeämpiä ovat kuitenkin lähteet, joiden kautta menneeseen voi katsoa.

Lähteistä ja niiden tulkitsemisesta

Eläimet ja kasvit ovat läsnä kaikkialla, mutta usein kuitenkin näkymättömissä. Historiantutkimuksessa niiden näkymättömyyttä korostaa se, että suurin osa lähteistä, eli tutkimusmateriaalista, on ihmisten tuottamaa. Tämä on omiaan luomaan illuusion siitä, että

¹⁸ Barad 2007, 3, 24–26, 32, 34, 45, 146, 152, 206.

¹⁹ Latva 2019; Lähdesmäki 2020. Ks. myös Pearson & Weismantel 2010, 17.

²⁰ Ks. esim. O’Gorman 2017; Tamm & Boldizsár 2020.

²¹ Ks. esim. Walker 2005; Latva 2019, 150–156; Lähdesmäki 2020. Suomalaisessa historiakentässä varhainen puheenvuoro kotieläimistä kuultiin Leena Rossin key-note esitelmässä ”Muistojen kotieläimet siirtokarjalaisten kertomina”, Eläintutkimuspäivät, Tampereen yliopisto 16.4.2015.

lähteiden kautta voidaan tavoittaa vain ihmisten menneisyys.²² Vaikka kasvit tai eläimet eivät konkreettisesti loisikaan lähteitä, menneisyyden ihmisten, eläinten ja kasvien välisiä suhteita voi analysoida lukemattomista eri tutkimusaineistoista.

Muunlajiset ovat läsnä monissa lähteissä. Esimerkiksi puut ja muut kasvit ovat kuituina paperissa ja pergamentteja on tehty eläinten nahasta. Jopa valokuvafilmeissä on käytetty eläinperäistä gelatiinia. Eläimet ja kasvit ovat läsnä myös vaatteissa, soittimissa ja lukemattomissa muissa esineissä.²³ Arkeologeille eläinten luut, kalansuomut, kasvien siemenet ja muut osat ovat olleet jo pitkään tärkeitä lähteitä, mutta historian­tutkijat ovat käyttäneet niitä harvoin. Monitieteiset tutkimushankkeet, joissa yhdistellään esimerkiksi arkeobiologian ja historian­ tutkimuksen osaamista, ovat avanneet uusia ovia tällaisten aineistojen laajemmalle käytölle myös historian­ tutkimuksessa.²⁴

Konkreettisen materian ohella muut elolliset voidaan tavoittaa kuvista. Jo antiikin aikoina eläimiä ja kasveja kuvitettiin keramiikkaan ja seinämaalauksiin. Lemmikkieläimistä on teetetty valokuvia Suomessa 1800-luvulta lähtien, ja niiden kautta voi tavoittaa eläinten yksilöllisyyden sekä ihmisten ja eläinten jaettua arkea.²⁵ Puut ja muut kasvit ovat ikuistettuna myös moniin vanhoihin valokuviin. Elokuviissa eläimillä on ollut keskeinen rooli jo elokuvan syntyajoilta 1800-luvun lopulta lähtien, jolloin ranskalaiset Lumièren veljekset tuottivat sarjan Lontoon eläintarhaan vangittuja eläimiä kuvaavia filmejä. Maalaustai­ teessa eläimet ja kasvit ovat esiintyneet vielä pidempään, etenkin, jos esihistorialliset kalliomaalaukset lasketaan samaan kategoriaan.

Eläimet ja kasvit esiintyvät myös kaikissa kirjallisten lähteiden muodoissa. Niistä kerrotaan sanomalehdissä, tieteellisissä julkaisuissa, tietokirjoissa ja kaunokirjallisuudessa. Lisäksi eläinten ja kasvien joka-

²² Siitä, voiko eläimen itsensä tavoittaa ihmisten luomista lähteistä, vai jääkö eläin vain representaation tasolle, ovat historian­ tutkijat keskustelleet ja debatoineet erityisesti 2000-luvulta lähtien. Ks esim. Fudge 2002, 6; Brantz 2010, 5; Pearson & Weismantel 2010.

²³ Ks. Brantz 2010, 2; Latva & Lähdesmäki 2020, 22.

²⁴ Esimerkiksi Koneen Säätiön rahoittamassa *Elämän saari* -hankkeessa yhdis­ tetään näiden alojen osaamista ihmisen ja luonnon suhteen selvittämiseksi, ks. <https://sites.utu.fi/elamansaari/>. Haettu 20.12.2021.

²⁵ Ks. Syrjämaa 2020.

päiväinen rooli tulee ilmi siitä, että niistä puhutaan ihmisten päiväkirjoissa, kirjeissä ja muissa henkilökohtaisissa dokumenteissa. On selvää, että eläimet ja kasvit löytyvät myös erilaisista arkistoiduista asiakirjoista ja tilastoista. Yksi merkittävä lähdeyyppi on myös muistitieto.

Edellä mainittujen lähteiden avulla meidän on mahdollista tavoittaa menneisyyden eläimet ja kasvit. Koska niiden rooli lähteissä ei kuitenkaan ole aina keskeinen, tutkijat käyttävät usein rinnakkain monia erilaisia lähdekokonaisuuksia.²⁶ Tällainen lähestymistapa mahdollistaa menneisyyden moniäänisen tarkastelun. Esimerkiksi Otto Latvan väitöskirjatutkimuksessa valaanpyytäjien lokikirjat, merenkävijöiden päiväkirjat ja muu arjen luontosuhteesta kertova aineisto toivat uudenlaisen näkökulman aiempaan käsitykseen länsimaisen kulttuurin suhteesta pääjalkaisiin. Tätä oli aiemmin tutkittu tarkastelemalla lähinnä tieteentekijöiden ja kirjailijoiden tulkintoja näistä eläimistä. Monenlaisien lähdekokonaisuuksien luku rinnakkain oli merkittävää, sillä tieteentekijöillä ja kirjailijoilla ei vielä 1800-luvulle tullessa ollut juuri konkreettista kokemusta pääjalkaisista, toisin kuin esimerkiksi merenkävijöillä tai rannikkoalueiden asukkailla, joista monille nämä eläimet olivat tuttuja ja suhde niihin oli käytännönläheinen.²⁷

Eläinten ja kasvien merkitysten ja toimijuuden tuominen osaksi tutkimusta vaatii lähteiden tarkkaa analysointia. Tämä tehdään hyödyntämällä historian tutkimuksen metodeja. Eläimiä ja kasveja käsittelevässä historian tutkimuksessa voidaan hyödyntää sekä laadullisia että määrällisiä menetelmiä. Tämä tekee mahdollisten menetelmien määrästä suuren. Esittelemmekin seuraavaksi metodeja, jotka olemme itse katsoneet käteviksi monilajista historian tutkimusta toteutettaessa.

Hyvin yleinen metodi (paketti) on huolellinen lukeminen, johon liitetään usein lähiluvun ja vastustavan lukemisen menetelmiä. Lähi-luvulla kiinnitetään huomiota aineistoissa esiintyviin ristiriitoihin, paradokseihin, jännitteisiin, toistoihin ja tavanomaisina esitettyihin asioihin, sekä yllättäviin ja uusiin seikkoihin. Se mahdollistaa erilaisen diskurssien, eli kasveista ja eläimistä puhumisen, kirjoittamisen ja kuvaamisen tapojen, merkitysten ja merkitysrakenteiden huomaamisen

²⁶ Montgomery & Kalof 2010, 35; Pearson & Weismantel 2010, 24.

²⁷ Latva 2019.

ja jäljittämisen. Sen avulla tekstistä ja kuvista voidaan tavoittaa myös eläinten konkreettinen läsnäolo ja toimijuus.²⁸

Tutkija voi käyttää lisäksi vastustavaa lukemista, jota voidaan pitää yhtenä lähiluvun alamuotona. Vastustavan lukemisen avulla tutkija voi tulkita lähteissä implisiittisesti käsiteltyjä asioita. Tämän metodin avulla selvitetään usein sellaisten ihmisten toimintaa ja näkökulmia, jotka eivät ole osallistuneet lähteen laadintaan. Sitä voi kuitenkin käyttää myös eläinten ja kasvien toimijuuden tavoittamiseen.²⁹

Laajempien eläimiä ja kasveja käsittelevien merkitysisältöjen ymmärtämiseksi on hyödynnetty muun muassa diskurssianalyysia.³⁰ Nykyään myös digitaalinen historiantutkimus luo aivan uusia mahdollisuuksia suurten aineistokokonaisuuksien tarkastelemiseen eläimiä ja kasveja käsittelevässä historiantutkimuksessa. Yksinkertaisimmillaan tämä voi tarkoittaa koneluettujen massiivisten aineistojen tarkempaa seulomista erilaisista tietokannoista ja digitaalisista arkistoista tutkimusteemaan liittyvin hakusanoin. Parhaimmillaan tutkimuksessa voi hyödyntää digitaalisia menetelmiä, kuten aihemallinnusta, jossa erillisen ohjelman avulla mallinnetaan teemoja tutkittavista aineistokorpuksista.³¹

Jos tutkija haluaa pohtia menneisyyden eläinten (tai jopa kasvien) näkökulmaa, tunteita, kokemuksia ja intentioita, ei pelkkä lähteiden tarkka lukeminen välttämättä riitä. Tällöin voi käyttää monitieteistä tutkimusotetta, sillä lähteissä on toki usein vihjeitä muidenkin kuin ihmisten tunteista, kokemuksista ja jopa intentioista. Esimerkiksi biologian, etologian, kognitiotieteen ja kasvitieteen viimeaikaisten tutki-

²⁸ Lähiluvun käyttämisestä historiantutkimuksessa ks. esim. Koivisto 2012, 161. Ks. myös Latva 2019, 35; Lähdesmäki 2020, 49–50. Valokuvien analysoimisesta, ks. Syrjämaa 2020, 135–136.

²⁹ Koivisto 2012, 148–149. Erica Fudge on käyttänyt vastustavaa lukemista tutkiessaan uuden ajan alun lehmii ja Lähdesmäki tarkastellessaan 1900-luvulla Suomessa eläneitä susia. Fudge 2017, 262; Lähdesmäki 2020.

³⁰ Diskurssianalyysia on käytetty etenkin hahmottamaan merkityksiä tutkitavasta aineistosta. Tätä menetelmää on käytetty esimerkiksi vanhemmissa eläinten ja ihmisten suhdetta tutkivissa teoksissa, joissa ei ole välttämättä koetettu tavoittaa eläinten ja kasvien omaa ääntä. Ks. esim. Ritvo 1987.

³¹ Latva on hyödyntänyt digitaalisen historiantutkimuksen menetelmiä väitöskirjassaan sekä sen jälkeen kirjoittamissaan tutkimusartikkeleissa. Ks. Latva 2019; 2020a; 2020b. Ks. myös Paju, Rantala & Salmi 2019.

mustulosten lukeminen herättää historiantutkijassa uusia kysymyksiä ja antaa mahdollisia vastauksia lähteiden lukemiseen.³² Japanissa eläneitä ja sukupuuttoon hävitettyjä susia tutkinut historioitsija Brett Walker hyödynsi eläintietelijöiden ja etologioiden tulkintoja susista ja työskenteli biologisten ja karjatilallisten kanssa Yellowstonen kansallispuistossa ymmärtääkseen susilauman käyttäytymistä.³³ Tämä lähestymistapa muistuttaa mahdollisten maailmojen pohtimista. Historioitsijat ovat jo pitkään pohtineet sitä, mitä on voinut tapahtua, tehneet tulkintoja lähteiden kokonaan vaikenemista asioista ja luoneet esimerkiksi kontekstualisoinnin avulla kuvaa mahdollisesta.³⁴ Kulttuurihistorioitsija Heta Lähdesmäki käyttikin väitöskirjassaan yhtenä metodina spekulatiivisuuden ja erilaisten mahdollisuuksien pohtimisen yhdistämistä biologian ja etologian tutkimusten kanssa jäljittääkseen menneisyyden susia ja pohtiakseen muun muassa, miksi ne toimivat lähteiden kertomalla tavalla.³⁵ Spekulatiivisuus saattaa kuulostaa epätieteelliseltä, mutta katsomme sen ennemminkin olevan sen tunnustamista, ettemme aina voi tietää varmaksi, mutta voimme ehdottaa ja kysyä.

Kasveja ja eläimiä käsittelevän historiantutkimuksen merkitys ja käyttö

Eläinten ja kasvien tutkiminen ja huomioiminen auttavat meitä ymmärtämään tämänhetkisten ympäristöongelmien lähtökohtia ja taustoja. Ilmastonmuutos, lajikato ja muut ympäristökriisit pakottavat pohtimaan näiden kriisien alkujuuria ja miettimään uudelleen ihmisen ja muun luonnon suhdetta perustavanlaatuisesti. Jotta voimme ratkaista tai edes lieventää tämänkaltaisia laajoja ongelmia, pelkkä luonnontieteellinen tieto ei riitä. Koska ongelmat ovat pitkälti ihmisten aikaansaamia, tarvitsemme ihmistieteellistä ja historiallista tutkimusta ymmärtääksemme, miksi ihmiset toimivat ja ajattelevat tietyllä tavalla, nyt ja ennen.

³² Ks. esim. Nance 2015, 3, 7; Nance (toim.) 2015.

³³ Walker 2005.

³⁴ Salmi 2010.

³⁵ Lähdesmäki 2020.

Tieteidenvälisyys on eläin- ja kasvitutkimuksessa avainasemassa. Eläimiä ja kasveja tutkivat historioitsijat hyödyntävät usein luonnontieteellisiä tutkimuksia, kuten edellisessä alaluvussa toimme esiin. Myös monitieteisissä hankkeissa voi nähdä hyödyn monitieteisyydestä: ihmisen ja muun luonnon suhdetta Seilin saarella tutkivassa *Elämän saari* -hankkeessa tehtävä historiantutkimus hyötyy suuresti hankkeen arkeologien, biologisten ja geologien tekemistä hyönteis-, kasvinäyte- ja siitepölyanalyysistä. Ne tarjoavat tietoa, jota ei historiallisista aineistoista löydy, ja täydentävät historiallista analyysiä. Historiallinen tieto auttaa myös luonnontieteilijöitä esimerkiksi kulttuuristen merkitysten avaaajana ja muutosten kuvaajana. Joskus historiantutkimus voi päivittää luonnontieteen historiallisia käsityksiä. Kuten Latva toteaa väitöskirjassaan, biologit ovat luoneet jättiläiskalmareille tutkimuksissaan historiallisen kontekstin, joka ylläpitää ja vahvistaa historiallisesti vääristynyttä kuvaa, jonka mukaan ihmiset olisivat aina ymmärtäneet nämä pääjalkaiset hirviöinä. Latvan tutkimus osoitti, että tämä oletus on virheellinen.

Kasveja ja eläimiä käsittelevässä historiantutkimuksessa on usein mukana eettinen ulottuvuus. Eläinten ja kasvien huomioimisen tutkimuksessa voi itsessään mieltää eettiseksi kysymykseksi. Jotkut tutkijat kokevat monilajisuuden huomioimisen poliittiseksi lähestymistavaksi: esimerkiksi Emily O’Gorman katsoo näin, sillä se vaatii tietynlaista maailmankuvaa ja sen hyväksymistä, että ihmisen menneisyys on aina ollut monilajista. Susan Nancen mukaan päinvastainenkin toiminta, eläinten poiskirjoittaminen historiasta, on poliittinen ja metodologinen valinta.³⁶ Onko meillä jopa velvollisuus kirjoittaa eläimet ja kasvit näkyviin?

Ihmisten ja muiden lajien suhteet ovat usein hierarkkisia ja väkivaltaisia. Tutkija voikin joutua miettimään, miten kirjoittaa menneisyyden eläin- ja kasvisuhteista ja kuinka paljon ottaa kantaa tai kritisoida esimerkiksi eläinten hyötykäyttöä.³⁷ Muiden lajien tunteiden ja tietoisuuden huomioiminen voi myös herättää kysymyksiä. Jos kasvien neurobiologiaan erikoistuneet tutkijat puhuvat kasvien tietoisuudesta,

³⁶ O’Gorman 2017; Nance 2015, 5.

³⁷ Kriittisessä eläintutkimuksessa otetaan usein suoraan kantaa eläinten hyötykäyttöön ja kaltoinkohteluun.

tulisiko esimerkiksi joulukuusiperinteestä kirjoittavan kulttuurihistorioitsijan huomioida se jotenkin. Hyödyn ja hierarkioiden lisäksi ihmisten, muiden eläinten ja kasvien suhteissa on mukana välittämisen tunteita ja huolenpitoa. Vaikka kotieläimiä on käytetty hyödyksi, niistä on usein myös välitetty ja pidetty huolta. Ne ovat olleet tärkeitä omana itsenään, yksilöinä. Myös kasveihin on voinut olla läheiset suhteet, esimerkiksi lähiseudun vanhaan puuhun tai omaan huonekasviin. Katsommekin tärkeäksi, että historiantutkimuksessa tuodaan esiin menneisyyden moniäänisyyttä ja erilaiset kanssakäymisen ja suhtautumisen muodot.

Historiantutkimuksen traditiossa puhutaan tutkijan halusta ”tehdä oikeutta” menneelle.³⁸ Onko historioitsijoilla velvollisuus tehdä oikeutta myös menneisyyden toislajisille eläimille ja kasveille ihmisten lisäksi? Mitä tämä tarkoittaisi? Olisi tärkeää vähintäänkin huomioida, että menneisyyden toislajiset eläimet olivat yksilöitä, joilla oli oma elämänhistoriansa ja kokemuksensa, ja että ne muuttivat maailmaa sekä suoraan toiminnallaan että epäsuorasti vaikuttamalla ihmisten näkemuksiin. Kasvien kohdalla olemme jo pitkällä, jos huomioimme puut metsältä, kiinnitämme huomiota kasviyksilöihin ja pohdimme niiden tapaa olla maailmassa.

Lopuksi

Kulttuurihistorian tutkijan on tärkeää huomioida myös ei-inhimilliset olennot. Ihmisten menneisyys ja kulttuurit eivät koskaan ole olleet vain inhimillistä, sillä kasvit ja eläimet ovat muiden elollisten lisäksi vaikuttaneet ihmisten elämään ja osaltaan muovanneet inhimillisestä kulttuurista sellaista kuin se on tänä päivänä. Näin ovat toki tehneet myös bakteerit tai vaikkapa sienet, joita niitäkään ei historiantutkimuksessa ole käsitelty juuri muusta kuin ihmiskeskeisestä näkökulmasta.

Ylipäätään voidaan kysyä, voiko historiantutkimus enää edes olla vastaamatta monilajisen historian haasteeseen. On totta, että eläinten ja kasvien huomioiminen toimijoina osana historiaa myllertää koko vanhan historiantutkimuksen tradition. Elämää maapallolla uhkaavat ympäristökriisit ja uudet tutkimustulokset elollisen tietoisuudesta vaati-

³⁸ Leino 2003, 273, 281.

vat kuitenkin myös humanistisilta aloilta uudenlaisia näkökulmia vanhoihin tutkimusperinteisiin.

Mitä tämä sitten tarkoittaa kulttuurihistorian kohdalla? Nykyään esimerkiksi tunnistetaan jo, että joillain eläinlajeilla, kuten valailla, on omat kulttuurinsa. Ehkä tulevaisuuden kulttuurihistoria kattaa myös muun elollisen kulttuurit? Saadaksemme tämän selville tarvitsemme kuitenkin vielä paljon tutkimustietoa liittyen eläinten ja ihmisten jaettuun menneisyyteen. Olkoon tämä artikkeli ohjenuorana näille tutkijaksille.³⁹

Tutkimuskirjallisuus

- Aloi, Giovanni (toim.): *Why Look at Plants? The Botanical Emergence in Contemporary Art*. Critical Plant Studies, Volume 5. Brill 2018.
- Barad, Karen: *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press 2007.
- Brantz, Dorothee (toim.): *Beastly natures: Animals, humans, and the study of history*. University of Virginia Press 2010.
- Brantz, Dorothee: Introduction. Teoksessa Dorothee Brantz (toim.) *Beastly natures: Animals, humans, and the study of history*. University of Virginia Press 2010, 1–13.
- Brenner, Eric D., Stahlberg, Rainer, Mancuso, Stefano, Vivanco, Jorge, Baluška, František & Volkenburgh, Elizabeth Van: Plant Neurobiology: An Integrated View of Plant Signaling. *Trends in Plant Science* 11:8 (2006), 413–419.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Julkaistu alun perin Mille Plateaux, Volume 2 of Capitalisme et Schizophrenic (1980). Kääntänyt Brian Massumi. University of Minnesota Press 2005. Käännös julkaistu alunperin 1987.
- Fudge, Erica: A left-handed blow: Writing the history of animals. Teoksessa Nigel Rothfels (toim.) *Representing animals*. Indiana University Press 2002, 3–18.

³⁹ Artikkeli on toteutettu osana Suomen Akatemian rahoittamia hankkeita ”Living with the Baltic Sea” (315715), ”Culture of Unsustainability” (323756), ”Humans and Ticks in the Anthropocene” (330762), ”Disappeared, Endangered and Newly Arrived Species (341118)” sekä Koneen Säätiön rahoittamaa hanketta ”Seili - Elämän saari” ja HELSUS:n rahoittamaa hanketta ”Cohabitation with undesired others in urban spaces – from theory to practice”.

- Fudge, Erica: What was it like to be a cow? History and animal studies. Teoksessa Linda Kalof (toim.) *The Oxford handbook of animal studies*. Oxford University Press 2017, 258–280.
- Hribal, Jason: Animals, agency, and class: Writing the history of animals from below. *Human ecology review* 14:1 (2007), 101–112.
- Isenberg, Andrew C.: Introduction: A New Environmental History. Teoksessa Andrew C. Isenberg (toim.) *The Oxford Handbook of Environmental History*. Oxford University Press 2014, 1–20.
- Jones, Owain & Cloke, Paul: *Tree Cultures: The Place of Trees and Trees in their Place*. Berg 2002.
- Kero, Reino: Saako hukka huutaa? Villieläinten oikeus elämään 1800-luvun loppupuolen Suomessa. Teoksessa Leena Rossi & Hanne Koivisto (toim.) *Monta tietä menneisyyteen*. Turun yliopisto 1995, 159–166.
- Koivisto, Hanne: Yksilö ja valta: Oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden risitiinlukeminen. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k&h 2012, 136–169.
- Korhonen, Anu: Toimivista käsitteistä. Teoksessa Marjo Kaartinen & Anu Korhonen *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora 2005, 123–165.
- Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku (toim.): Äänekäs kevät: Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus. SKS 2008, 7–28.
- Laist, Randy: *Plants and Literature: Essays in Critical Plant Studies*. Critical Plant Studies, Volume: 1. Brill 2013.
- Latour, Bruno: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press 2005.
- Latva, Otto: *The Giant Squid: Imagining and Encountering the Unknown from the 1760s to the 1890s*. Turun yliopisto 2019.
- Latva, Otto: Näköaloja tursaiden, kalmareiden ja suomalaisten yhteiseen lähi-menneyteen. Teoksessa Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.) *Kansakulkijat: Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. SKS 2020a, 185–207.
- Latva, Otto: Tuote vai elävä olento? Näkökulmia turkiseläinten historialliseen rooliin Suomessa 1900-luvulla. *Alue ja Ympäristö* 49:1 (2020b), 105–122.
- Latva, Otto & Lähdesmäki, Heta: Miten kertoa menneisyydestä ja rakentaa tulevaisuutta: Historiasta, ihmisistä ja muista eläimistä. Teoksessa Elisa Aaltola & Birgitta Wahlberg (toim.) *Tulevaisuuden eläin*. Vastapaino 2020.
- Latvakangas, Eva & Laaksonen, Hannu (toim.) *Puu, puisto, puutarha Varsinais-Suomessa*. k&h 2007.
- Leino, Pirkka: Kritiikin mahdollisuus: Voiko historiantutkimus olla poliittista? Teoksessa Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi (toim.) *Koh-taamisia ajassa: Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. K&h 2003, 273–288.
- Loukola, Olli J., Perry, Clint J., Coscos, Louie & Chittka, Lars: Bumblebees Show Cognitive Flexibility by Improving on an Observed Complex Behavior. *Science* 355:6327 (2017), 833–836.
- Lähdesmäki, Heta: *Susien paikat: Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Nyky-kulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 127. Jyväskylän yliopisto 2020.

- Lähdesmäki, Heta: Susi toimijana: Häiriköset 1990-luvun lopun Suomessa. *Lähde – historiatieteellinen aikakauskirja* 1 (2014), 49–72.
- Mancuso, Stefano: *The Incredible Journey of Plants*. Other Press 2020.
- McFarland, Sarah & Hediger, Ryan: Approaching the agency of other animals: An introduction. Teoksessa Sarah McFarland & Ryan Hediger (toim.) *Animals and Agency. An Interdisciplinary Exploration*. Human-Animal Studies, Volume 8. Brill 2009, 1–20.
- Montgomery, Georgina M. & Kalof, Linda: History from below: Animals as historical subjects. Teoksessa Margo DeMello (toim.) *Teaching the animal: Human-animal studies across the disciplines*. Lantern Books 2010, 35–47.
- Nance, Susan (toim.): *The Historical Animal*. Syracuse University Press 2015.
- Nance, Susan: Introduction. Teoksessa Susan Nance (toim.) *The Historical Animal*. Syracuse University Press 2015, 1–16.
- Niemi, Seija: *Suomalaisen metsäluonnon lukemisen historiaa: Ihmisen ja koivun muuttuva subde Suomessa 1730-luvulta 1930-luvulle*. Lisensiaatintyö. Turun yliopisto 2005.
- O’Gorman, Emily: Imagined Ecologies: A More-Than-Human History of Malaria in the Murrumbidgee Irrigation Area, New South Wales, Australia, 1919–45, *Environmental History* 22:3 (2017), 486–514.
- Paju, Petri, Rantala, Heli & Salmi, Hannu: Digitaalinen historiantutkimus. *Ennen ja nyt* 2/2019. <https://journal.fi/ennenjanyt/issue/view/7746>. Haettu 20.12.2021.
- Pearson, Susan & Weismantel, Mary: Does “the animal” exist? Toward a theory of social life with animals.” Teoksessa Dorothee Brantz (toim.) *Beastly natures: Animals, humans, and the study of history*. University of Virginia Press 2010, 17–37.
- Ritvo, Harriet: *The animal estate: The English and other creatures in the Victorian age*. Harvard University Press 1987.
- Ritvo, Harriet: History and Animal Studies. *Society and Animals* 10.4.2002.
- Rossi, Leena: Muistojen kotieläimet siirtokarjalaisten kertomina. Keynote-luento. Eläintutkimuspäivät, Tampereen yliopisto 16.4.2015.
- Räsänen, Tuomas & Syrjämaa, Taina (toim.): *Shared lives of humans and animals: Animal agency in the global north*. Routledge 2017.
- Salmi, Hannu: ”Metsässä syntyneet” ja silva Hercynia. Germaaninen metsä tasavallan ajan lopun ja keisariajan alun klassisessa kirjallisuudessa. Teoksessa Henri Terho (toim.) *Hetkiä historiassa*. k&h 2002, 9–22.
- Salmi, Hannu: Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katsaus*. k&h 2010, 338–359.
- Schuster, Stefan, Wöhl, Saskia, Griebisch, Markus & Klostermeier, Ina: Animal Cognition: How Archer Fish Learn to Down Rapidly Moving Targets. *Current Biology* 16:4 (2006), 378–383.

- Syrjämaa, Taina: Neiti Åkerblomin kissa ja suutariperheen Mikko. Kissa perheenjäsenenä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.) *Kansakulkijat: Monilajisten kohtaamisten jäljillä*. SKS 2020, 131–157.
- Swart, Sandra: *Riding high: Horses, humans and history in South Africa*. Wits University Press 2010.
- Tamm, Marek & Simon, Zoltán Boldizsár: More-than-human history: Philosophy of history at the time of the Anthropocene. Teoksessa Jouni-Matti Kuukkanen (toim.) *Philosophy of History: Twenty-First-Century Perspectives*. Bloomsbury 2020, 198–215.
- Thomas, Keith: *Man and the natural world: Changing attitudes in England 1500–1800*. Penguin UK 1984.
- Trewavas, Anthony: The foundations of plant intelligence. *Interface Focus* 7:3 (2017), 1–18.
- Walker, Brett L.: *The Lost Wolves of Japan*. University of Washington Press 2005.
- Worster, Donald: *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History*. Cambridge University Press 1989.